

Studia Christiana

Vol. 6

© Centrum pre štúdium kresťanstva. Všetky práva vyhradené.

Pri citovaní prosíme dodržať autorské práva jednotlivých autorov a uvádzať zdrojovú publikáciu.

All published work, regardless of the medium in which it was published, is considered by law to be copyrighted by the author. It is important that all such articles and references to them be attributed to the author and source.

Svätý Vojtech – svätec, doba a kult

Jaroslav Nemeš, Rastislav Kožiak et al.

Bratislava : Chronos

2011

Svätý Vojtech – svätec, doba a kult

St. Adalbert – Saint, Era and Cult

Vydalo

Vydavateľstvo Chronos v Bratislave

v spolupráci s Centrom pre štúdium kresťanstva

v edícii Studia Christiana, vol. 6

2011 Bratislava

© Jaroslav Nemeš, Rastislav Kožiak et al.

Autori: Dániel Bagi, Ivan Gerát, Miroslav Glejteľ, Rastislav Kožiak, Richard Marsina, Vincent Múcska, Imrich Nagy, Jaroslav Nemeš, František Oslanský, Tomasz Ossowski, Jakub Pátek, Beáta Pinterová, Anna Pobóg-Lenartowicz, Eva Veselovská

Texty z poľštiny preložila Gabriela Zaťková (3.1, 3.2 a 4.3)

Recenzenti:

prof. PhDr. Ján Lukačka, PhD.

PhDr. Ján Steinhübel, CSc.

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-0016-07

Vychádza za podpory vedeckého grantu VEGA č. 1/0628/08: Svätý Vojtech. Hagiografické legendy o svätom Vojtechovi

© Chronos

Gondova 2, 818 01 Bratislava, Slovakia

Fotografia na obale knihy: *Sv. Vojtech na gotickom krídlovom Oltári Panny Márie (okolo r. 1485) z Kostola sv. Heleny v Arnutovciach*. Zdroj: Institut für Realienkunde des Mittelalters und der frühen Neuzeit, Zentrum Mittelalterforschung, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Krems an der Donau. Ďakujeme dr. Elisabeth Vavra a dr. Františkovi Oslanskému.

ISBN 978-80-89027-35-4

OBSAH

1 Úvod

<i>(Rastislav Kožíak)</i>	9
---------------------------------	---

2 Svätý Vojtech a Uhorsko

2.1 Sv. Vojtech a Ostrihom <i>(Richard Marsina)</i>	11
2.2 O misii Bruna z Querfurtu v Uhorsku <i>(Vincent Múcska)</i>	23

3 K počiatkom svätovojteškého kultu

3.1 Najstaršie Životy sv. Vojtecha. Vitae s. Adalberti <i>(Anna Pobóg-Lenartowicz)</i>	33
3.2 Sv. Vojtech v ranom stredoeurópskom dejepisectve <i>(Dániel Bagi)</i> ...	55
3.3 Obrazová legenda v Hnezdne – reprezentácia osobnej identity sv. Vojtecha <i>(Ivan Gerát)</i>	63
3.4 Svätovojtešský kult v Cáchach v stredoveku <i>(Jaroslav Nemeš)</i>	75

4 K vývoju svätovojteškého kultu v stredoveku a novoveku

4.1 Kult sv. Vojtecha a Slovensko v stredoveku <i>(František Oslanský)</i>	89
4.2 Kult sv. Vojtecha v ostrihomskej liturgickej tradícii. O immarcescibilis rosa <i>(Eva Veselovská)</i>	110
4.3 Sermones de sancto Adalberto v poľskom stredovekom kazateľstve <i>(Tomasz Ossowski)</i>	140
4.4 Sv. Vojtech v ikonografickej skladbe cirkevnej pečate v Ostrihomskej arcidiecéze <i>(Miroslav Glejtek)</i>	149
4.5 Kult Piatich svätých bratov a jeho vybrané prejavy v barokovej maľbe 18. storočia <i>(Jakub Pátek)</i>	159

5 Sv. Vojtech v modernej historiografii

5.1 Sv. Vojtech na dvore kniežaťa Gejzu v maďarskej a slovenskej historiografii <i>(Beáta Pinterová)</i>	171
5.2 Obraz sv. Vojtecha v modernej maďarskej historiografii <i>(Imrich Nagy)</i>	177

6 Záver

<i>(Rastislav Kožíak)</i>	187
---------------------------------	-----

Pramene a literatúra

Archívne pramene	189
Edície prameňov	190
Monografie a zborníky	196
Štúdie a články	203

Register

Miestny register	215
Menný register	221

4.5

Kult Piatich svätých bratov a jeho vybrané prejavy v barokovej maľbe 18. storočia²⁰⁸

Motto: „*O živote týchto otcov by som mal písať mnoho, ale radšej chcem písať málo, pretože vždy sa chutnejšie požíva jedlo, ktoré je skromnejšie predkladané*“. Kosmas

Svätý Vojtech bol jedným z najpozoruhodnejších intelektuálov stredoeurópskych dejín konca 10. storočia. Nie je preto prekvapivé, že jeho biografii a kultu je storočia venovaná mimoriadna pozornosť.²⁰⁹ Značný nárast počtu odborných textov, venovaných svätovojtešskej tematike, bolo možné zaznamenať v českom prostredí aktuálne v 90. rokoch minulého storočia, kedy bola v súvislosti s milénium Břevnovského kláštora a Vojtechovej mučeníckej smrti publikovaná celá rada nových príspevkov.²¹⁰ Práve zmienený břevnovský kláštor je tradične jedným z epicenter svätcovho kultu.²¹¹ Vojtech Slavníkovec, druhý pražský biskup a príslušník benediktínskej komunity rímskeho kláštora sv. Bonifáca a Alexia na rímskom Aventíne, stál na počiatku 90. rokov 10. storočia pri jeho založení. Z Břevnova, nazývaného niekedy archistériom českých benediktínskych konventov, vzišli v priebehu stredoveku filiálne rádové domy Rajhrad, Police nad Metují, Kostelec nad Vltavou a predovšetkým v priebehu 13. storočia založený Broumov. Pevné zovretie jednotlivých domov a prepoštstiev, podliehajúcich spoločnej opátskej správe, sa v minulosti odrážalo v mnohých sférach, medzi ktoré patrila mimo iného i autonómna rádová spiritualita. K zaujímavým prejavom *pietas* břevnovsko-broumovského okruhu patrí vznik privátneho panteónu svätcov, ktorým bola v rámci spoločenstva prejavovaná špecifická úcta. Jeho prirodzený stredobod tvorí spoluzakladateľ Břevnova sv. Vojtech, spolu s rehoľným patriarchom sv. Benediktom. Oboch svätcov obklopuje skupina postáv spätých rôznym spôsobom s dejinami

²⁰⁸ Na tomto mieste by sme chceli poďakovať predstaviteľom benediktínskeho arcipáštva sv. Vojtecha a sv. Markéty v Prahe-Břevnove za umožnenie štúdia príslušných umeleckých diel.

²⁰⁹ Prehľad starších prameňov a literatúry viď TUREK, Rudolf. Svätý Vojtěch. In KADLEC, Jaroslav (ed.). *Bohemia sancta, životopisy českých světců a božích přátel*. Praha : Zvon, 1990, s. 106-112.

²¹⁰ Viď POLC, Jaroslav V. (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k milénium*. Praha : Zvon, 1997, s. 275; TŘEŠTÍK, Dušan - ŽEMLIČKA, Josef (ed.). *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1998; LAŠTOVKOVÁ, Hana (ed.). *Svatý Vojtěch. Tisíc let svatovojtěžské tradice v Čechách*. Praha : Národní galerie v Praze, 1997 a ďalší.

²¹¹ K téme transformácie svätovojtešského kultu v Čechách viď KADLEC, Jaroslav. Svatovojtěžská úcta v českých zemích. In POLC, Jaroslav, V. (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k milénium*. Praha : Zvon, 1997, s. 42-76.

archistéria. Vedľa liturgie nachádzalo toto špecifické spoločenstvo svätcov a ctihodných osôb odraz tiež v oblasti hmotnej kultúry. Jedným z dokladov tohto faktu je i súbor nástenných a závesných malieb 18. storočia, dochovaných v prostredí břeňovského a broumovského kláštora. Pri ich ikonografickom rozbere sa opakovane stretávame so skupinou rádových príslušníkov, spájaných v kláštornej tradícii i v literatúre priamo s osobou sv. Vojtecha. Ide o skupinu Piatich bratov,²¹² ktorej je venovaný nasledujúci príspevok. Exkurz po vybraných umeleckých dielach, dokladajúcich barokový úctu k nim v rámci kláštorného spoločenstva, musí predchádzať pokus o zachytenie historickej podstaty príbehu, stojaceho pri zrode tohto mimoriadne zaujímavého kultu.

Tento pokus je hneď od začiatku skomplikovaný rozdielnosťou reálneho historického základu a jeho neskorších *hagiograficko-kronikárskych* transformácií, ktoré zásadným spôsobom sformovali vnímanie Piatich bratov v českom prostredí. Na ich podklade boli títo príslušníci eremitskej skupiny najneskôr od 14. storočia skreslene označovaní ako priamy sprievodcovia sv. Vojtecha. Tato mylná tradícia sa potom v českej literatúre udržala až do sklonku 19. storočia. Ešte *Ottov slovník naučný* informuje čitateľa vo svojom treťom diely, vydanom v Prahe v roku 1890, že svätí bratia „*Benedikt, Matouš, Jan, Isák a Kristin byli druhy sv. Vojtěcha, které s sebou z římského kláštera sv. Alexia do Čech přivedl a též do Polska sebou vzal. V Polsku vykázal jim poušť nedaleko Kaziměře...*“. Ďalej je tu uvedené, že „*pro opatrování časných potřeb měli šestého soudruha, Barnabáše*“ a boli „*zavražděni 11. (12.) listopadu 1004*“.²¹³ Toto slovníkové heslo je základným obrysom príbehu, ktorý si postupne vytvoril český stredovek, a ktorý bol pevnou súčasťou rádovej tradície v prostredí břeňovsko-broumovského archistéria. Päť bratov je v nej považovaných za duchovných synov sv. Vojtecha, ktorí sa mali podieľať na svätcovej misijnej činnosti. Heslo v Ottovom slovníku sa ovšem už v dobe svojho vydania javilo ako neaktuálne, respektíve priamo chybné. V roku 1882 totiž Reinhard Kade objavil vo Schwerine spis s názvom *Passio sanctorum Benedicti et Johannis ac sociorum eorundem*, tvoriaci súčasť stredovekého pasionálu určeného pre magdeburskú cirkevnú oblasť. V roku 1888 ho potom publikoval spolu s rozsiahlym poznámkovým aparátom.²¹⁴ Objavený rukopis zásadným spôsobom poopravil dosiaľ v Čechách zažitý obraz Piatich bratov. Autorom zverejneného latinského textu bol sv. Bruno z Querfurtu, výrazná cirkevná osobnosť prelomu 10. a 11. storočia, a mimo iného jeden z prvých životopiscov sv. Vojtecha. Bruno z Querfurtu, ktorý sám na jar 1009 zomrel mučeníckou smrťou na misii u Prusov a Jatvingov, zostavil pojednanie o osude Piatich bratov za svojho poľského pobytu, pravdepodobne v roku 1008.²¹⁵ I keď je jeho text v dobovom duchu (a nepochybne tiež v súvislosti so snahou o vytvorenie aureoly nad hrobom zamýšľaných svätcov) plný tradičných hagiografických literárnych prostriedkov, jedná sa v prvom rade o zachytenie reál-

²¹² V celom texte bude použité toto jednotné označenie, aj keď skupina býva bežne nazývaná tiež Piatimi boleslavskými, českými, moravskými, poľskými, svätými alebo kazimierskymi bratmi.

²¹³ KRYŠTŮFEK, František. Benedikt mučeník s bratřimi. In *Ottův slovník naučný*, III. díl. Praha : Ottovo nakladatelství, 1890, s. 738.

²¹⁴ ŘEZANINA, Dušan. *Svatý Brun Querfurtský, Život a utrpení svatých Benedikta a Jana i jejich druhů*. b.m., b.v., b.r., s. 32-33.

²¹⁵ Tento dátum sa javí ako pravdepodobnejší s ohľadom na vtedy doložitelný pobyt v Poľsku. V časti literatúry sa bežne objavuje i rok 1006.

nej historickej udalosti. A to s minimálnym časovým odstupom, a navyiac osobou, ktorá je sama jedným z ich aktérov! Kritické vyhodnotenie zaznamenaných faktov má tak evidentne vysokú vypovedaciu hodnotu, ktorej nemôže konkurovať žiadne neskoršie spracovanie. Vzhľadom k naznačenému významu Brunovho pojednania je teda nutné aspoň v skratke uviesť zásadné body zaznamenaného príbehu.

Bruno z Querfurtu, odchovanec magdeburskej katedrálnej školy a neskoršie kanonik tamojšej svätomórickej kapituly, sa dostal v roku 997 do Talianska ako dvorný kaplán Ota III. Roku 1008 vstúpil do presláveného kláštora sv. Alexia a Bonifáca na Aventíne a pravdepodobne po dvoch rokoch odišiel do provizórneho erema zriadeného neďaleko tohto mesta sv. Romualdom. Tu sa stretol s Romualdovým žiakom Benediktom z Beneventa. Keď v zimných mesiacoch roku 1001 vypukla v Ríme vzbura, presunul sa Oto III. do Ravenny, kam ho nasledovala tiež Romualdova eremitská skupina. Usadila sa v neďalekom Pereu, mieste staršej Romualdovej pustovne. Blízkosť dvora však negatívne zasahovala do chodu miestneho pustovníckeho spoločenstva. Cisár, ktorý v roku 999 osobne navštívil Poľsko Boleslava Chrabrého, inicioval v Pereu za pomoci Bruna misiú, ktorej hlavným cieľom mala byť rechristianizácia slovanských Luticov. Ako základ misijnej bunky boli vybraní dvaja eremiti, zmienený Benedikt z Beneventa a Jan, vyslaní najprv na západ piastovského Poľska, ktorý sa mal stať ich nástupným priestorom. K obom budúcim misionárom sa chcel v budúcnosti pripojiť aj Bruno, ktorý hodlal ešte pre misijnú činnosť získať pápežský súhlas. Medzitým ale došlo v stredoeurópskom priestore k výraznej politickej zmene, kedy Ota III., zomrelého v januári 1002, nahradil na ríšskom tróne Henrich II. Nový panovník ihneď zahájil vojnu proti Boleslavovi Chrabrému. Za spojencov získal tiež pohanských Luticov, čo zamýšľanú misiú prakticky znemožnilo. Obaja talianski eremiti sa však už nachádzali v Poľsku, kde boli niekedy v priebehu roku 1001 usadení s Boleslavovou podporou. K užívaniu im bol vyhradený erem, doplnený možno provizórnym kláštorikom. Miestna pustovnícka komunita, pripravujúca sa tu na misijnú činnosť, sa rozšírila o príslušníkov slovanského pôvodu, súrodencov Matúša a Izáka, a laických bratov Kristína, označovaného za kuchára, a nemenovaného, ktorý mal na starosti predovšetkým styk s vonkajším svetom. Nie úplne jasným momentom potom zostáva existencia a predovšetkým úloha v textu zmieňovaného Antona, ktorý by snáď mohol byť tretím pustovníkom, ktorý prišiel s Benediktom a Jánom z Talianska.

I keď Bruno získal povolenie misijnej činnosti od pápeža Silvestra II. už v roku 1002, kedy ho pápež menoval misijným arcibiskupom (s tým, že konsekrácia sa má odohrať v Ríši so súhlasom Henricha II.), neodobral sa za bratmi do Poľska. Zvolil si cestu kombinujúcu misijnú a politickú činnosť v Uhrách, ktorú zakončil návratom do Saska až v roku 1004. Medzitým Benedikt, neustále očakávajúci jeho príchod a zahájenie misie, na ktorú už bola komunita pripravená, sa rozhodol Poľsko opustiť a Bruna vyhľadať, prípadne získať vlastné misijné povolenie. Na cestu smerujúcu na juh sa vypravil na konci zimy roku 1003, ovšem poľskou okupačnou mocou bol odoslaný spať od obsadenej Prahy, a to napriek tomu, že Boleslav Chrabrý predtým vybavil Benedikta na cestu finančnými prostriedkami. Po Benediktovom návrate do eremu bol zvolený hore uvedený brat Anton, ktorý mal túto úlohu prevziať.

K dramatickému finále príbehu dochádza na jeseň roku 1003. Erem bol v noci z 10. na 11. novembra prepadnutý skupinou lúpežníkov informovaných o sume desať hrivien striebra, ktoré údajne knieža Boleslav pustovníkom daroval. Peniaze, ktorými knieža obdaroval Benedikta na cestu boli ovšem už skôr Boleslavovi vrátené. Všetci prítomní bratia tak boli v priebehu noci povraždení. Pochovaní boli neskôr v miestnom kostolíku za prítomnosti poznaňského biskupa Ungera. Po návrate z Ríma sa onen brat (možno Anton) opäť vydal na cestu do Talianska, aby informoval pápeža o poľskej udalosti. Ján XVIII. potom potvrdil ich mučenícku úctu. V mieste pustovne došlo postupne za podpory Boleslava Chrabrého k vybudovaniu kláštora, ktorého prvým opátom mal byť menovaný zmienený Anton. Pri hrobe mučeníkov sa podľa legendistického podania Bruna udiali najrôznejšie zázraky a zjavenia.

Otázkou, ktorá zatiaľ nebola jasne zodpovedaná, zostáva lokalizácia eremu Piatich bratov. S istotou možno povedať, že táto základňa pre pripravovanú misiu ležala v priestore západne od Poznane. Niektoré hypotézy hovoria o Kazimerzi u Šamotul (Kaźmierz u Szamotuł) v bezprostrednej blízkosti Poznane,²¹⁶ iné o lokalite neďaleko Medziriečia (Międzyrzecz) na rieke Obre.²¹⁷

Z Brunovho textu vyplýva, že Päť bratov nebolo žiadnym spôsobom spojených s osobou sv. Vojtecha, a dôrazne je nutné tiež korigovať ich tradične zdôrazňovanú väzbu k českým zemiám! Akým spôsobom teda došlo v nasledujúcich niekoľkých storočiach k tak výraznej transformácii ich kultu v českom prostredí? Prvý krát mohlo byť Päť bratov označených za sprievodcov sv. Vojtecha v roku 1039, avšak iba v prenesenom význame, vo chvíli, kedy ich ostatky odprevadili Vojtechove relikvie z Poľska do Čiech. Knieža Břetislav I. zahájil na jar tohto roku vojenskú výpravu proti poľskému štátu, nachádzajúcemu sa v štádiu politického i náboženského rozkladu. V rámci ťaženia došlo na konci júla tiež k obsadeniu arcibiskupského Hnezdna. Práve tu bolo inscenované triumfálne vyvrcholenie celej výpravy, a to ako v politickej, tak duchovnej rovine.²¹⁸ V metropolitnej mariánskej bazilike, v ktorej došlo k slávnostnému vyhláseniu tzv. Břetislavových štatútov, boli rovnako vyzdvihnuté ostatky sv. Vojtecha a arcibiskupa Radima-Gaudentia, ktoré sa stali dôležitou súčasťou českej koristi. Kosmas komentuje udalosť nasledovne: „*tiež uznal knieža [Břetislav] a biskup [Šebř] za vhodné, priložiť k svätému telu [Vojtechovmu] ostatky piatich bratov ... ktorí v tom istom hrade, ale v inom kostole odpočívali, a rovnako ich dať so zvrchovanou starostlivosťou preniesť*“.²¹⁹

²¹⁶ Z najnovších štúdií túto lokalitu uvádza Brigyda Kürbis. Viz. KÜRBIS, Brigyda. *Purpureae passionis aureus finis. Bruno Querfurtský a Pět svatých bratří*. In WIECZORZEK, Alfred - HINZ, Hans-Martin (eds.). *Střed Evropy kolem roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*. Stuttgart : Konrad Theiss GmbH; Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 182-185; Dušan Řezanina uvádza, že práve tu sa nachádzalo v neskorších obdobiach stredisko šírenia poľského kultu Piatich bratov, pracuje i s legendou, že ich pravé ostatky sa nachádzajú tu, a nie v Prahe, kam boli v roku 1039 prenesené nesprávne. ŘEZANINA, Dušan. *K pobytu sv. Pěti (Šesti) bratří v Čechách. Pozapomenuté kapitoly z českých dějin náboženských*. Praha : b.v., 1982, s. 43-44.

²¹⁷ Naposledy sem lokalizoval eremum Piatich bratov Marek Derwich. Viď DERWICH, Marek. První kláštery na polském území. In WIECZORZEK, Alfred - HINZ, Hans-Martin (eds.). *Střed Evropy kolem roku 1000. Příručka a katalog k výstavě*. Stuttgart : Konrad Theiss GmbH; Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 180-181.

²¹⁸ ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 56-57.

²¹⁹ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kosmova kronika česká*. Praha : Svoboda, 1972, s. 83. Kosmasovo opísanie

K Prahe vojsko s ostatkami pritiahlo na konci augusta a ich triumfálne vnesenie do mesta bolo koncipované ako veľkolepá slávnosť, ako o tom opäť vypovedá kronikársky záznam.²²⁰ Ostatky Piatich bratov boli údajne nesené v sprievode (bližšie nešpecifikovanými) opátmi medzi ostatkami sv. Vojtecha a Radima-Gaudentia. Táto neobvyklá translácia ostatkov, hodnotená mnohými súčasníkmi ako lúpež, vyvolala podľa stredovekých kronikárov v Čechách síce medzi veriacimi veľkú radosť: „*Čechy velmi jasali nad prinesenými najsvätejšími ostatkami tolkých patrónov...*“,²²¹ ale sledovala samozrejme predovšetkým ciele politické.²²² Ďalší osud samotných ostatkov Piatich bratov nemožno celkom jasne zmapovať, nič menej ich hlavná časť sa už v stredoveku dostala z Prahy do Starej Boleslavy, kde sú dodnes uložené v kostole sv. Václava. Ostatky sv. Kristína následne boli už v 12. storočí prenesené do katedrály sv. Václava v Olomouci.²²³ V polovici 13. storočia, kedy došlo k formovaniu zboru zemských patrónov, boli do neho zahrnutí tiež Piatí bratia.²²⁴

Vyššie zmienený Kosmas je prvým doložitelným autorom, uvádzajúcim tému Piatich bratov do českého kronikárstva. Vo svojej 2. knihe latinsky písanej kroniky podáva relatívne stručne k roku 1004 ich príbeh. Na začiatku iba všeobecne uvádza, že „*za časov cisára Henricha, ktorý po Otovi III. spravoval ríšu rímsku, žilo v Poľsku päťoro mníchov pustovníkov, ...Benedikt, Matúš, Ján, Izák, Kristián a šiesty Barnabáš*“.²²⁵ Na žiadnom mieste textu nenájdeme informáciu o pôvodu príslušníkov eremitského spoločenstva, ani o ich väzbe k osobe sv. Vojtecha. Po dôkladnom popise ich pustovníckeho života Kosmas informuje, že ich knieža Meško (!) obdaroval sumou sto strieborných hrivien.²²⁶ Bratia sa ovšem vzápätí rozhodli dar kniežaťu vrátiť s ohľadom na záväzok chudoby a tiež z obavy pred lupičmi. Odoslali preto Barnabáša, určeného skôr pre styk s vonkajším svetom, s peniazmi ku kniežaťu. Ešte tú noc bol ale kláštor prepadnutý. Po celú noc boli potom bratia mučení, aby prezradili lupičom úkryt peňazí. Nakoniec boli všetci zabití mečom. Ako na konci Kosmas uvádza, stalo sa tak 11. novembra 1004. Ako pravdepodobná sa javí hypotéza, že autor mohol spracovať tento úsek kroniky na základe nejakého staršieho textu, najskôr poľskej proveniencie. Ten sa asi mohol do Čiech dostať spoločne s prenesenými ostatkami. Kosmasovi, ani jeho prípadnej (snáď) poľskej predlohe, tak ale zjavne nemohla byť známa Brunova *Vita*. Kosmasovo podaniu

vyzdvihnutia ostatkov Piatich bratov v inom hradnom kostole v Hnezdne otvára ďalšiu problematickú otázku celého príbehu a primárneho (prípadne sekundárneho) miesta ich uloženia. Bruno z Querfurtu totiž zaznamenal, že bratia boli pochovaní v mieste svojej mučeníckej smrti. Barbara Krzemieńska uvádza, že sa Kosmas v tejto pasáži asi splietol a ostatky Piatich bratov boli Čechmi vyzdvihnuté v mieste niekdajšej pustovne pri Medzirieči. Viď KRZEMIENSKA, Barbara. *Břetislav I., Čechy a střední Evropa v prvé polovině XI. století*. Praha : Garamond, 1999, s. 216-217.

²²⁰ BLÁHOVÁ (ed.), *Kosmova kronika česká*, s. 83-84.

²²¹ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika česká Přibíka z Radenína, řečeného Pulkava*. In BLÁHOVÁ, Marie (ed.) *Kroniky doby Karla IV.* Praha : Svoboda, 1987, s. 299.

²²² Zisk ostatkov sv. Vojtecha mal byť zjavne jedným z podporných prostriedkov pre zriadenie pražskej arcidiecézy.

²²³ ŘEZANINA, K pobytu, s. 56-59.

²²⁴ ZLÁMAL, Bohumil. *Pět svatých bratří*. In KADLEC, Jaroslav (ed.). *Bohemia sancta, životopisy českých světců a božích přátel*. Praha : Zvon, 1990, s. 106-112.

²²⁵ BLÁHOVÁ (ed.), *Kosmova kronika česká*, s. 64.

²²⁶ BLÁHOVÁ (ed.), *Kosmova kronika česká*, s. 66.

príbehu Piatich bratov sa stalo základným fundamentom mladších spracovaní osudov Piatich bratov českej proveniencie, a tým pádom i jeho odklonu od historickej skutočnosti, ktorý sa ďalej zväčšoval.

Dôkazom tohto procesu je i známa veršovaná kronika takzvaného Dalimila zo začiatku 14. storočia. Jej autor venuje Piatim bratom celú kapitolu, v ktorej hneď na úvod (na rozdiel od Kosmasa) osvetľuje ich pôvod: „*Šest mnichů, šest bratrů z Čech, ctnostně, prosto hříchů všech, žilo životím osamělým, v pustém lese v polském kraji.*“²²⁷ V ďalšom priebehu sa ovšem pridružuje všetkých zásadných Kosmasových informácií (a omylov), vrátane zmienky o Meškovi, sume sto hrivien a nesprávnom dátume mučeníckej smrti: „*Morden skončilo to dílo. Hovoří se, že to bylo léta Páně tisíc čtyři.*“²²⁸

Základné obrysy Kosmasovho podania preberala do svojich kroník a textov i pokračujúca rada stredovekých autorov. Pomerne zásadným spôsobom ich obraz ďalej posunul Přibík Pulkava z Radenína v texte prvej redakcie svojej kroniky, vznikajúcej na prelomu 60. a 70. rokov 14. storočia. Zvýšenú pozornosť tu autor venuje významu Břevnovského kláštora, najskôr so zreteľom k jeho nárokom na vedúce postavenie v rámci domácej benediktínskej provincie. Na jednom mieste Pulkava vypočítava významné postavy spojené s jeho počiatkom, Boleslava Pobožného, opáta Anastázia, Vintířa a sv. Prokopa. Do tejto časti tiež vložil nasledujúci krátky odstavec: „*Asi v tej dobe [roku 999] bol [Vojtechov] rodný brat Gaudentius z rádu sv. Vojtecha zvolený za arcibiskupa hnezdenského. Vedení rovnako jeho povestou ako láskou k nemu šest bratov, totiž Benedikt, Matúš, Ján, Izák, Kristin a Barnabáš, ktorí prišli s jeho bratom, svätým Vojtechom z Ríma, ho išlo so súhlasom a na prianie opáta břevnovského Anastázia navštíviť do Poľska a na jeho žiadosť, aby ho neopúšťali, vstúpili do akéhosi erema.*“²²⁹ K skupine Piatich bratov sa Pulkava znova vracia v súvislosti s poľským ťažením Břetislava I. na konci 30. rokov 11. storočia. Vykresľuje, ako sa Břetislav dostal do Hniezdna, do kostola Panny Márie, kde sa nachádzali ostatky sv. Vojtecha a hniezdenského prvého arcibiskupa Radima-Gaudentia a „*tamtiež, v inom kostole zmienený knieža český získal telá svätých Piatich bratov.*“²³⁰ Pulkava tak na prelome 60. a 70. rokov 14. storočia prvýkrát predstavuje Päť bratov ako rehoľníkov, ktorých priviedol z Ríma do Čiech sv. Vojtech, a ktorí sa následne vypravili do Poľska na základe priania opáta Anastázia a zotrvali tam vďaka arcibiskupovi Radimovi-Gaudentiovi. Tu je nutné si položiť otázku, čo mohlo byť podkladom pre tento Pulkavov údaj? V tomto bode je možné pracovať s hypotézou, že Pulkava vyšiel zo staršej břevnovskej tradície, kodifikovanej snáď kedysi v nedochovanej kláštornej kronike.²³¹

²²⁷ BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha : Svoboda, 1977, s. 68.

²²⁸ BLÁHOVÁ (ed.), *Kronika tak řečeného Dalimila*, s. 69.

²²⁹ BLÁHOVÁ (ed.), *Kronika česká Přibíka z Radenína*, s. 293.

²³⁰ BLÁHOVÁ (ed.), *Kronika česká Přibíka z Radenína*, s. 299.

²³¹ Otázkou vzniku a existencie tejto „*Histórie založení břevnovského kláštera*“ sa zaoberala naposledy Marie Bláhová, ktorá ho kladie do rozmedzia 50. rokov 13. a 60. rokov 14. storočia. V súvislosti s tým tu poukazuje tiež na to, že kult Piatich bratov mohol byť v rámci Břevnova pestovaný najskôr od 40. rokov 11. storočia. Viď BLÁHOVÁ, Marie. *Historia foundationis monasterii Brevnoviensis*. In HLAVÁČEK, Ivan - BLÁHOVÁ, Marie (eds.). *993 – 1993, Milénium břevnovského kláštera. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Praha : Karolinum, 1993, s. 147-162.

Obr. 42 Broumov, benediktínsky kláštor, kostol sv. Vojtecha. Votívny obraz opáta Wolfganga Zellerndera (detail), 1609, anonym [foto autor 2008]

Spracovaniu (alebo skôr preberaniu a menším úpravám) tejto tematiky sa venovala i celá rada ďalších autorov raného novoveku a barokovej historiografie.²³² Ako transparentní príklad na tomto mieste postačuje príslušná pasáž v českom kronikárskom bestselleri 16. storočia, Českej kronike Václava Hájka z Libočan, ktorý opäť vnímanie Piatich bratov ešte viac vzdialil od historickej skutočnosti. I on finálnu časť opisu kladie plne v duchu Kosmasovho omylu do roku 1004. Na začiatku čitateľov informuje, že bratia, spoločne s Barnabášom, žili pustovníckym životom „v Větší Polště“ a vzápätí pripája zaujímavý údaj: „Odkud by byli aneb kdo by byli jejich rodičové neb přirození přátelé, toho žádný nepravil ani nepsal, než Klipta v své kronice pokládá, že by ti byli, kteréž Vojtěch, biskup český, sebou z Říma z kláštera svatého Alexí do Čech přivedl a za některý čas zanechal jich v klášteře sv. Jana na Ostrově. A když se pak do Polsky a do Prus obrátil, že jest jich tu zanechal [v Polsku] ... že on se k nim navrátí.“²³³ Toľko k samotnej metamorfóze príbehu. Ďalej sa budeme venovať vybraným maľbám.

Ako už to často v oblasti ikonografických námetov a motívov býva, stojíme tu pred zjavným rozporom historickej skutočnosti, zachytenej síce textom hagiografickej povahy, ovšem vzhľadom k dobe vzniku a osobe autora veľmi seriózne

²³² Vyčerpávajúci prehľad jednotlivých autorov podáva Dušan Řezanina. Viď ŘEZANINA, K pobytu, s. 59-73.

²³³ KOLLÁR, Jaroslav. *Václav Hájek z Libočan; Kronika česká, výbor historického čtení*. Praha : Odeon, 1981, s. 282. Jan Klipta je Kollárom označovaný za vymysleného kronikára, na ktorého informácie sa Hájek opakovane odvolával. Porov. s. 711.

zdokumentovanej, a iného príbehu. Príbehu, ktorý bol mimo iného pevnou súčasťou břeňovsko-broumovskej kláštornej tradície, a ktorého odrazy je možné v rôznych podobách sledovať tiež vo výtvarnom umení barokovej epochy. I keď diela prezentované v rámci tohto príspevku sú spojené s prvou polovicou 18. storočia, je nutné v úvode výpočtu spomenúť jeden zo skorších maliarskych dokladov miestneho kultu Piatich bratov. Tým je votívny obraz opáta Wolfganga Zellendera z roku 1609, inštalovaný dnes v broumovskej bazilike sv. Vojtecha. Nad vedutou Broumova je tu v strednom páse zobrazená nebeská sféra, v ktorej sa objavuje skupina svätcov, doplnených postavami anjelov so znakmi Břeňova, Broumova, erbom objednávateľa obrazu a nástrojmi Kristovho umučenia. V ikonografickej rovine sa jedná o zaujímavú ukážku kombinácie všeobecného panteónu českých patrónov s postavami konventného neba. Zatiaľ čo pravá strana je vyhradená tradičným zemskej patrónom Ľudmile, Žigmundovi, Vítovi, Ivanovi a Václavovi, náprotivšia skupina je tvorená osobami duchovného stavu Vojtechom, Cyrilom, Metodm, Prokopom a Piatimi bratmi s Barnabášom.²³⁴ Jej doplnok predstavuje tajomná postava fúzatého muža, identifikovaná nápisom *S. Confesý*.²³⁵ Autorstvo obrazu nebolo zatiaľ určené. Vzhľadom k celkovej slabej kvalite maľby je ovšem nutné skôr uvažovať o niektorom lokálnom umelco-remeselníkovi, zviazanom možno priamo s kláštorným prostredím.

Ďalšie príklady prejavu kultu Piatich bratov vo výtvarnom umení sú späté predovšetkým so „zlatým vekom“ břeňovsko-broumovského archistéria, obdobím správy opátov Otmara Zinkeho (1700 – 1738) a Benna II. Löbla (1738 – 1751). Prvý z nich vstúpil už na konci 80. rokov 17. storočia do kontaktu s Jánom Jakubom Stevensom zo Steinfelsu, keď si u neho objednal grafický návrh svojej univerzitnej téze, dedikovanej vtedajšiemu opátovi Tomášovi Sartoriov.²³⁶ Tento Zinkeho predchodca (v opátskom úrade v rokoch 1663 – 1700) angažoval Stevensa na začiatku 90. rokov v súvislosti s maliarskou výzdobou broumovského konventného kostola sv. Vojtecha. Dohodnutá práca sa pomaly rozpadla do niekoľkých časovo oddelených fáz. Nie je tak presne jasný rok, v ktorom vznikla výmaľba horného pásu ľavej steny presbytéria, zachytávajúca výjav Vyvraždenie pustovne Piatich bratov, spolu so scénami Stretnutie Vojtecha a Boleslava II. v Břeňove a Vyvraždenie Slavíkovcov. Martýrium benediktínskych svätcov je na výjave situované do voľnej prírody a nočného času. Jednému z už bezvládných eremitov trýzniteľa zväzujú nohy a pália ho fakľou na paži. Druhému, pripútanému pri strome, sú pálené chodidlá, tretí leží na zemi s rozbitou hlavou, štvrtý je prebodnutý oštepom a zároveň mlátený cepom, a piateho dvojica vrahov vyťahuje z drevených dverí pustovne. V pozadí je ešte zobrazený šiesty brat s vrecom, ako odchádza s peniazmi (bezpochyby k panovníkovi).²³⁷ Táto nástenná maľba má pomerne vydarenú kompozíciu i zvládnutú perspektívu.²³⁸

²³⁴ Vyobrazenie Barnabáša, doplnené naviac popisom *S. Barnabas* je ojedinelé, a to i v rámci břeňovsko-broumovského kláštorného spoločenstva.

²³⁵ S najväčšou pravdepodobnosťou sa tu jedná o veľmi časné a (úsmevno) nesmelé rozšírenie panteónu o postavu Jána Nepomuckého.

²³⁶ PREISS, Pavel - VILÍMKOVÁ, Milada. *Ve znamení břevna a růží. Historický, kulturní a umělecký odkaz benediktínského opatství v Břevnově*. Praha : Vyšehrad, 1989, s. 188.

²³⁷ V spodnej centrálnej časti výjavy je na kameni vyznačený tiež dátum *12. Novem. 1004*. Posledná číslica je oproti ostatným takmer nečitateľná.

²³⁸ PREISS - VILÍMKOVÁ, *Ve znamení břevna a růží*, s. 189. Pavel Preiss hodnotí trojicu uvedených

Obr. 43 Broumov, benediktínsky kláštor, kostol sv. Vojtecha. Zavraždenie Piatich bratov, okolo roku 1691, Ján Jakub Stevens [foto autor 2008]

Výzdoba broumovského konventného kostola pokračovala tiež za Otmara Zinkeho, ktorý okrem iných zákaziek, poveril v roku 1721 Václava Vavrinca Reinera objednávkou šiestich závesných obrazov pre postranné iluzívne oltáre. Za celkovú sumu 1300 zlatých mal pražský maliar zobraziť mimo Ukrižovaného Krista s bolestnou matkou, Jozefa a Máriu s dieťaťom, Rozoslania apoštolov, Sv. Markéty (Margity) a Smrti sv. Benedikta tiež skupinu zemských patrónov. Podľa zmluvy mal byť tento obraz hotový do Veľkej noci nasledujúceho roku a medzi patrónov sa mali zaradiť iba mučeníci.²³⁹ V centrálnej osi bol tak akcentovaný knieža Václav, naľavo od neho Ľudmila a smerom hore potom Žigmund a čerstvo blahoslavený Ján Nepomucký. Po pravej Václavovej strane bol zachytený Vojtech, Vít a nad nimi skupina Piatich bratov, odetá tradične do rehoľných rúch. V hornej časti Reiner vymaľoval dvoch anjelov s vencom, palmovou ratoľou a päť anjelských hlavičiek.

Pri výzdobe klenby kostola sv. Markéty v Břevnove bol znova oslovený Steinfels, ktorý už predtým previedol výmaľbu klenby presbytéria. Podľa zmluvy, uzatvorenej s ním 10. júla 1720, dokončil do nasledujúceho roku štvorici výjavov na klenbových poliach s výjavmi Apoteózy sv. Vojtecha, Adorácie Kríža sv. Alexiom a sv. Bonifácom, Zhromaždenie rádových svätcov a Českých zemských patrónov.

malieb na stene presbytéria v porovnaní so Steinfelsovou maľbou svätovojtěšského cyklu na klenbe lodi ako podarenejšiu.

²³⁹ PREISS - VILÍMKOVÁ, Ve znamení břevna a růží, s. 223.

Obr. 44 Broumov, kostol sv. Václava. Českí zemští patroni a postavy břevnovsko-broumovského neba (detail), 1748, Felix Anton Scheffler [foto autor 2008]

Práve v prvej zmienenej maľbe, v smere od presbytéria, je postava sv. Vojtecha, tróniaceho na oblaku, obklopená skupinou Piatich bratov. Rovnako ako je Vojtech doplnený trojicou kopií, nachádzame i u bratov zapálenú pochodňu, povraz uviazaný okolo krku, kyjak a snád i časť kolesa, ako domnelé nástroje ich martýria. Jeden z nich je práve korunovaný vencom. Celú scénu, umiestnenú do oblačného neba dopĺňa dvadsiatka anjelov. Ako trefne hodnotí opäť Pavel Preiss, maľby na klenbe lodi sú „poznámenané prehustenosťou figúr s príkrymi a hranatými pohybmi protagonistov a anjelov, ktorými sa Steinfels pokúšal o podhľadovú dramatizáciu vcelku prostoduchých zostáv...“.²⁴⁰

I ďalší príklad umeleckej vizualizácie kultu Piatich bratov sa nachádza v Břevnove, v prízemí konventného ambitu v západnom krídle. Vo vojtešskom cykle malieb na jeho zaklenuť je mimo iných výjavov dochovaná tiež scéna, v ktorej sv. Vojtech, odprevádzaný Piatimi bratmi, žehná zo Zelené Hory pri Nepomuku českej zemi a prosí o zoslanie dažďa. Výjav dopĺňa dvojica nápisov v lunetách.²⁴¹ Autorom maľby, (eufemisticky povedané) slabšieho prevedenia a nenáročnej kom-

²⁴⁰ PREISS - VILÍMKOVÁ, Ve znamení břevna a růží, s. 189.

²⁴¹ Text prvého nápisu znie: *S. Adalbertus a patriae legato inventus et exornatus redit concommitatus quinque ss. Fratribus ad pragensem episcopatum perque viam in viridi monte boemiae benedicens arenem hactenus imbre salutari faecundat*; a druhého nápisu *Redditur Hercyniae arenem rigat imbre salutis quinque simul fratres concommitantur iter*.

Obr. 45 Praha-Břevnov, benediktínsky kláštor, kostol sv. Markéty. Apoteóza sv. Vojtecha s Piatimi bratmi (detail), 1720, Ján Jakub Stevens [foto autor 2008]

pozície, o ktorej vzniku je možné uvažovať v rokoch 1722 – 1723, by mohol byť inak neznámy maliar Giovanni Vincentini.²⁴² Zachytený ikonografický typ býval v barokovom období pomerne častou súčasťou domácich svätovojtešských cyklov i námetom jednotlivých závesných obrazov.²⁴³

Zamýšľaná podoba výmaľby břevnovských ambitov, stanovená najskôr až v priebehu 40. rokov 18. storočia a zachytená dvoma dochovanými konceptmi, počítala ešte s ďalším uplatnením tematiky Piatich bratov. Mala sa objaviť hneď dvakrát v cykle 27 výjavov z kláštornej tradície. Najprv v scéne ich vyslania sv. Vojtechom do Poľska, aby tam založili kláštor, a potom vo chvíli mučeníckej smrti. Do ambitu mal byť určený i cyklus závesných plátien so svätovojtešskou tematikou, v ktorej bol plánovaný výjav, ako Vojtech priviedol Päť bratov do Čiech.²⁴⁴

Na konci rady príkladov stoja nástropné maľby v kupole broumovského kostola sv. Václava, ktorých prevedenie bolo dohodnuté v roku 1748 s Felixom Antonom Schefflerom.²⁴⁵ Jedná sa o zaujímavú a kvalitne rozvrhnutú kompozíciu, ktorej centrálu predstavuje Najsvätejšia Trojica obkružená rozsiahlym komparzom postáv a anjelov. Z ikonografického pohľadu je táto maľba jednou z najzaujímavejších umeleckých fixácií onej břevnovsko-broumvskej zbožnosti barokového

²⁴² PREISS - VILÍMKOVÁ, Ve znamení břevna a růží, s. 250.

²⁴³ ROYT, Jan. Renesanční a barokní ikonografie sv. Vojtěcha. In POLC, Jaroslav V. (ed.). *Svatý Vojtěch. Sborník k miléniu*. Praha : Zvon, 1997, s. 119.

²⁴⁴ PREISS - VILÍMKOVÁ, Ve znamení břevna a růží, s. 248-249.

²⁴⁵ PREISS - VILÍMKOVÁ, Ve znamení břevna a růží, s. 263-264.

obdobia, v ktorej sa miešajú postavy českých patrónov a svätcov, ktorých kult bol v kláštornom spoločenstve pestovaný. Päť bratov nachádzame v pomyselnom strede osobností spojených s benediktínskou rehoľou. Proti smeru hodinových ručičiek možno identifikovať na začiatku tejto rady pod Benediktom (najskôr) Anastázia a Radima-Gaudentia,²⁴⁶ vedľa nich sedí Vojtech a Päť bratov. Ďalej vidíme Vintířa, Prokopa, meissenského biskupa Benna,²⁴⁷ doplnených postavou pustovníka Ivana. Nasleduje ženská skupina, skladajúca sa z Markéty, patrónky břevnovského kostola, Barbory, Ľudmily a Hedvigy. V ďalšej partii sú vyobrazené postavy Kozmu a Damiána, ku ktorým je priradený Juraj,²⁴⁸ a protopatrónov břevnovského kostola Alexia a Bonifáca, nad ktorými kľáčí Norbert. Kruh uzatvára Ján Nepomucký, Žigmund, Vít a Václav a smerom k Najsvätejšej Trojici Jozef.

Bolo by možné demonštrovať i ďalšie umelecké prejavy kultu Piatich bratov v prostredí českých benediktínskych kláštorov barokového obdobia. Príspevok uvádza iba niektoré reprezentatívne ukážky malieb zachytávajúcích Piatich bratov a predstavuje tak skôr východisko pre ďalšiu bádateľskú prácu.

Na záver je možné konštatovať, že i napriek tomu, že historická podstata priameho vzťahu sv. Vojtecha a Piatich svätých bratov nie je reálna, je vďaka maľbám z proveniencie břevnovsko-broumovského archistéria trvalo zafixovaná v ikonografickej rovine a vďaka hagiografickým a kronikárskym dielam tiež v cirkevnej tradícii.

²⁴⁶ U oboch infulovaných postáv absentujú ďalšie atribúty. Vzhľadom k staršiemu broumovskému dielu, votívnemu obrazu opáta Zellendera, nie je možné celkom vylúčiť ani možnosť, že by sa mohlo jednať o spodobnenie Konštantína a Metoda.

²⁴⁷ Postava sv. Benna Meissenského (okolo 1010 – 1106) predstavuje osobného patróna objednávateľa maľby opáta Benna II. Löbla.

²⁴⁸ Prítomnosť sv. Juraja, rovnako ako sv. Barbory, je zatiaľ ťažko zdôvodniteľná. Snáď by mohla súvisieť s patrocíniom kostolov broumovského kláštora v neďalekých Otovicích (sv. Barbory) a Martínkovicích (sv. Juraja a sv. Martina).